

УДК 126

Виховання в суспільстві ризику

О. П. Бойко

Стаття присвячена проблемі виховання в сучасному світі. Звернуто увагу на формування суспільства ризику, де і формується нова парадигма виховання. Показано вплив сучасного медіапростору на формування людини та її виховання.

Ключові слова: *виховання, суспільство ризику.*

Бойко О.П. Воспитание в обществе риска

Статья посвящена проблемам воспитания в современном глобализирующемся мире. Акцентировано внимание на формировании общества риска, где и формируется новая парадигма воспитания. Обращено внимание на влияние современного медианпространства на формирование человека и его воспитание

Ключевые слова: *воспитание, общество риска.*

Boyko O. Upbringing in a society of risk

This article is devoted to the problem of upbringing in today's world. Attention is paid to the society of risk formation, where he a new paradigm of upbringing is being formed. The influence of modern media space on the formation of man and his upbringing is shown.

Keywords: *upbringing, society of risk*

Актуальність дослідження. Глобалізація освіти – це процес все більшого пристосування системи навчання до запитів глобальної ринкової економіки. Різко зростає попит на освіту, особливо вищу, відбувається її масовизація. Розвивається відкрите і дистанційне навчання. Глобалізація породжує маркетизацію освіти, яка починає розглядатися як сфера підприємництва, інвестування засобів, надання платних послуг. Між тим, в якому б сенсі не говорилося про освіту, завжди йдеться про людину. У сучасному інформаційному суспільстві йде постійний процес виробництва нових

соціокультурних зразків поведінки, нової системи цінностей, актуалізується проблема впровадження нових технологій не тільки у виробництво, а й у сферу активних, інноваційних методів навчання та виховання.

У зв'язку з цим дуже гостро стоїть проблема модернізації освітньої сфери і в Україні. Нова соціальна реальність, викликана зміною системи цінностей і соціальних пріоритетів, розповсюдженням таких явищ як інформатизації, віртуалізації, медіатизації, що ведуть до “різноманіття” і “множинність”, вимагає і нових підходів щодо виховання.

Ступінь розробленості проблеми. Характеристика сучасного суспільства ризику здійснена в працях У. Бека, Е. Гідденса, Ю. Габермаса та інших.

Процесу виховання присвячено достатньо праць, розроблено різні теорії та концепції. Наприклад, Г. Герbart приділяв увагу виховному навчанню, моральному вихованню та керуванню дитиною. Ідеї авторитарного виховання розроблені Яном Амосом Коменським. Ролі праці та колективу у виховному процесі достатньо уваги приділив А.С. Макаренко.

Метою цієї роботи є усвідомлення феноменів виховання на теоретичному рівні, що є необхідним шагом до нових соціальних практик передачі життєвого досвіду нащадкам. Крім того, в теоріях виховання необхідно відобразити нові умови соціальності, які народжується у нас на очах по мірі ствердження глобалізації у якості провідної тенденції світового розвитку. Адже процес трансформації соціальної структури суспільства закономірно призводить до зміни соціальних орієнтирів, переоцінки норм і цінностей.

Майбутнє для сучасної людини уявляється невизначеним і непередбаченим, а сучасність примушує почувати себе невпевненим і незахищеним. Індивід повинен переглядати свої життєві позиції, кардинально або частково змінювати спосіб життя та світогляд, пристосовуватися до нових умов. Він знаходиться в суспільстві, в якому, на думку У. Бека, майбутнє визначає сьогодення і в якому одні ризики породжують інші. У таких умовах ризик сприймається як невід'ємна частина повсякденного життя. В умовах

соціальної невизначеності і її інституціональної нестійкості вкрай необхідно врахувати усі можливі і навіть мінімально вірогідні наслідки ризикогенного розвитку, на що, як хрестоматійно відомо, вперше звернув увагу Ульріх Бек [1].

Недооцінка, а точніше зневага питаннями виховання в сучасному суспільстві, яке довгий час орієнтувалося переважно на матеріальні цінності, привела до кризового стану, до бездуховності, до поглиблення деструктивних впливів, до соціальної аномії. А між іншим відомо, що бездуховність веде до розумової, моральної та професійної деградації індивіда, тим самим негативно впливає на соціальні та господарські запити.

Т. Парсонс у зв'язку з цим відзначає, що суспільство справляється із кризами краще, якщо збережено його ціннісно-нормативну структуру. Якщо ж остання перебуває в кризі, то “підриваються” всі системоутворюючі властивості, і глибина кризи може бути такою, що її не можна перебороти. Н. Луман теж підкреслює, що кризовий соціальний процес неминуче призводить до відриву індивідів від життєвих світів і формування особистого світу [5]. Тому сьогодні, в суспільстві ризику, проблема формування особистості та її виховання повинна зайняти важливе місце.

Взагалі формування, на думку багатьох вчених, має на увазі досягнення людиною рівня зрілості, стійкості, тобто це процес становлення людини як соціальної істоти, особистості. Поняття «виховання» по відношенню до поняття «формування» набагато вужче. З точки зору філософії виховання – це вплив суспільства на людину, яка розвивається. Ціллю виховання є сприяння розгортанню у вихованця проявів тих задатків, які йому даровані природою, або стримання будь-яких задатків у відповідності з ціллю. Завданням виховного процесу є створення гармонійно цілісної людини, а також набуття вихованцем сприятливих для нього самого і для суспільства душевно-духовних установок по відношенню до інших людей, сім'ї, народу, держави [3, с. 98].

На сьогодні відомо декілька парадигм виховання, які виконують соціальний заказ суспільства: педагогічна, андрологічна, акмеологічна, комунікативна, гуманістична, на основі яких будується виховний процес.

Педагогічна парадигма відображає характер виховання в традиційному суспільстві, де головною рисою є односторонній зв'язок вихователя та вихованця. Відповідно виховання має характер педагогічного впливу з ціллю насадження цінностей та придушення будь-яких відхилень від цього процесу. Такий варіант виховання можна ще назвати авторитарним.

Андрологічна концепція виховання, або природовідповідна, бере початок з ідей Я. Коменського, Ж.-Ж. Руссо, Г. Песталоцці та інших. Основа цієї теорії – це виховання у відповідності з природою людини. В даній ситуації, педагог виконує лише роль помічника або наставника, який повинен вміти підтримати, допомогти на цьому шляху.

Акмеологічна концепція виховання орієнтована на цілісний розвиток людини, духовно-моральний потенціал її особистості та індивідуальності. Теоретичним підґрунтям даної концепції виховання є акмеологія - наука про фактори досягнення вершин розвитку людини на кожному етапі її життя.

Комунікативна парадигма, або виховання в колективі однолітків базується на використанні ресурсів, які є в групі, тобто навички спілкування, взаємодія, досягнення результатів на основі колективної взаємодії. Відповідно цієї теорії опора у вихованні особистості покладається на колектив, що взагалі-то відповідає природі людини, як суспільної істоти. Індивідуальність формується в оточенні людей, в постійній комунікації, в ситуаціях керівництва та підкорення.

В рамках гуманістичної парадигми відбувається особистісно орієнтоване виховання. В центр уваги виховного процесу ставиться учень, як суб'єкт життя, як вільна та духовна особистість, яка має потребу у саморозвитку.

Але сьогодні, всі вище названі парадигми втрачають свого значення. В умовах формування сучасного суспільства ризиків, значимості набуває парадигма індивідуалізму. Ця парадигма тільки формується, але вже чітко

видно, що вона відображає нову епоху життя людства, яка пов'язана з глобалізацією, її перевагами і ризиками, з формуванням суспільства ризику, яке починається там, де кінчається суспільство традиційне, де падає регулююча роль традицій.

Майже чверть століття назад Д. Белл вказував на серйозні зміни в соціальному житті, способі і стилі життя, культури в цілому, які відбудуться у зв'язку з розширенням телекомунікацій, повсюдним впровадженням комп'ютерної техніки [2., с. 330]. Але про становлення нового типу культури, про його специфіку заговорили порівняно недавно, і інформаційна культура, медіакультура стали предметом серйозних дискусій і міждисциплінарних досліджень, наукових робіт вітчизняних соціологів, філософів, культурологів.

Віртуальна реальність сучасної культури – це не стільки ідеальний простір, заснований на «нових міфах», які мають сакральний сенс, скільки середовище медіакультури, що “поглинає” людину. Комп'ютерна «віртуальна реальність», дігитальне (цифрове) поле сучасної культури – це новий інтеграційний надскладний феномен – мережева культура.

Мережева культура виникає стихійно і спонтанно на основі різнорівневих контактів людей (нелінійних взаємодій). Ця культура заснована і на знанні, і на віртуально-міфологічній свідомості. Вона включається в картину світу тих людей, існування яких сьогодні більшою чи меншою мірою пов'язане з сучасними інформаційними системами. І, в даному випадку, міфологія через її потужну логічну організованість виступає програмою регуляції. «Так, людство здійснює перехід від реального до віртуального суспільства, рішуче виконуючи надії і бажання», – вважає П. Віріліо. [4., с. 77].

Віртуалізація суспільства приводить до “цифрових розривів”, порушення ієрархічного зв'язку між поколіннями. І не лише тому, що історичні особи і пов'язані з ними реальні події викидаються з контексту культури і в одному часі-просторі співіснують з міфологічними героями і віртуальними суб'єктами, але і внаслідок того, що взаємодія між людьми в реальному просторі-часі втрачає дійсну значущість для розвитку людини. “Витіснення” і заміщення

символів і знаків, що формують ціннісну свідомість поколінь, що фіксують спадкоємність, особливо виразно виявляється на буденному рівні культури.

За своєю складністю сучасний інформаційно-комунікативний простір значно складніший за всіх, раніше відомих людині (міфологічний, релігійний, езотеричний простір, простір традиційних культур та ін.). Завдяки поєднанню потужної логічної організованості, глибоко прихованої і частенько ніким не декларованої і не контрольованої, та механізмів самоорганізації мережева культура “вибудовує” особливі програми регуляції поведінки і діяльності людини за її ідеальними межами. Тим самим вона вторгається в сферу соціокультурного простору, здійснюючи вплив на індивідуальну і суспільну свідомість, містифікуючи (або спотворюючи) картину реального світу.

Невипадково перехід до нового типу культури – інформаційної культури – багато в чому пов’язується з появою інтерактивних інформаційно-комунікативних середовищ, що трансформують духовно-ментальні коди і мови культури. Віртуалізація соціокультурного простору змінює канали передачі соціокультурного досвіду, можливості адаптації людини до нових умов, перспективи творчої самореалізації.

Втрата віри, визначеності своєї долі і робить сучасне суспільство тим, що називають суспільством ризику. Видатний сучасний німецький філософ і соціолог Ю. Габермас так про це говорить: в суспільстві зростає свідомість морально-політичної автономії, а це значить, що ми не можемо розраховувати на традицію, релігію, авторитет вождя тощо, і тепер повинні самі вирішувати, що нормально, а що ні. У нас для цього є тільки власні критерії. Людина створює «повністю індивідуальний життєвий проект», щоб залишатися самим собою в мінливій реальності [6., с. 88.].

Як ці ідеї співвідносяться з теорією і практикою виховання? Можна точно сказати, що зміна життєвих стратегій, втрата або ослаблення регулюючої ролі традиції, релігії, ідеології, інших культурних кодів ставить перед вихованням абсолютно нові питання, на які часто немає задовільних відповідей.

Хто, власне, сьогодні виховує? Батьки? Вчителі в школі? Або різноманітні «реаліті-шоу»? Під впливом інформаційних технологій суспільство пропонує, як не дивно, нові форми виховання. Найбільший інтерес, найбагатші емоції (неважливо – від знака “+” або “-”) викликали так звані “реаліті-шоу”, які підвищують адреналін і загострюють емоції, завдяки значним дозам провокацій, скандалу, інтриг, роздягання всякого роду (від душевного до сексуального). Вседозволеність у реаліті-шоу стерла культурне і моральне табу, ввела непристойність у мову гравців (або просто їм дозволили грати самих себе за допомогою вульгарності, “простоти” і відсутності моральної і мовної культури).

Дуже швидко після появи реаліті-передач телебачення стає комунікаційним епіцентром сучасного суспільства та впливає на освіту і виховання. Реаліті-формат за короткий час завоював найбільш привілейоване місце і найуспішнішу позицію серед телевізійних жанрів. Завданням цього типу передач і телебачення є викликати первинні емоції на банальне, скандальне і провокаційне. Серед небагатьох позитивних рис шоу його розважальний характер (який призводить до ризику переступити моральну межу) і соціалізуюча дія на публіку в результаті того, що шоу стає постійною темою для розмови – груповою і міжособистісною.

Цей формат передач розраховує на глибоко закладені в людській природі інстинкти і таким чином уміло перетворює побутове життя з банальних буднів на комерційну розвагу, яка успішно заповнює прайм-тайм.

Реаліті-шоу створюють і поширюють міфи і псевдоцінності, які деструктивно впливають на людину, оскільки учасники пропонують негативні моделі для наслідування, що особливо згубно для глядачів з нестійкими ціннісними фільтрами. До цього потрібно додати ще один великий недолік: від важливих і значущих проблем увага переміщується у бік псевдоподій низької категорії, створених завдяки їх медіатизації і горезвісному комерційному і рекламному опроміненню аудиторії.

Отже, реаліті-шоу взагалі та телебачення в цілому, здійснює виховний вплив. Суть виховання – гра в різних проявах. В багатьох реаліті-шоу, наприклад «Слабка ланка», виховний аспект – це гра на виживання. Конструкція гри полягає в тому, що виграти можна тільки за рахунок інших, тільки відштовхуючи конкурентів зі шляху і не даючи відштовхнути себе. При цьому, кожен з гравців повинен чітко зрозуміти, що розраховувати можна тільки на себе. Індивід є гарним чи поганим тільки тому, що виграв він чи програв.

Отже, сучасний телепростір, таким чином декларує нам виховну концепцію нового типу. І що цікаво, концепція життєвого успіху з телеекранів, у формах гри переноситься в суспільство в такому масовому обсязі, який був би неможливий ні в одній системі виховання на протязі всієї історії людства. При цьому, ідеї життєвого успіху, індивідуального виживання вносять в масову свідомість мільйонів людей як позитивна програма життя. І, як що раніше така поведінка (виживання за рахунок інших, тимчасові союзи і зрада друзів) засуджувалася, то сьогодні - презентується як основа життя. Так, реаліті-шоу, такі як «Слабка ланка», «Останній герой» тощо, відкрито пропагують те, що команда необхідна тільки як засіб самопросування найбільш кмітливих гравців, і без цієї функції вона не має ніякої цінності. І, як наслідок, кожен розуміє, що світ жорстокий, незамінних людей немає, кожен грає сам за себе.

Таким чином, сучасна виховна концепція індивідуального виживання хоч і тільки формується, майже немає певних доробок, без цілеспрямованого виховного процесу в навчальних закладах, але вона вже займає важливе місце у свідомості людей. Головні ідеї цієї парадигми це: опора на себе, виживання за будь-яку ціну; життя є гра, а тому планування життя не має сенсу, тривалі особисті плани дезорієнтують в суспільстві невизначеності і ризику. Жити треба сьогоднішнім днем. А значить, втрачає сенс підготовка до майбутніх етапів життєвого шляху.

Отже, інформаційно-комунікативний чинник став одним з центральних у розумінні сутності сучасного виховання. А суспільство ризику стає

специфічним способом організації соціальних зв'язків, взаємодії і стосунків людей в умовах невизначеності, коли відтворення життєвих засобів (умов життя), фізичних і духовних сил людини набуває не соціально спрямованого, а переважно випадкового, ймовірного характеру, витісняючись виробництвом самого ризику. У. Бек відзначає: «Те, що відбувається зараз, це не є незнанням і спрямованістю проти розуму. Насправді рефлексивний сучасний індивід краще освічений і більш інформований, ніж будь-коли. Але змінюється сам тип знання. Воно саме по собі нестійке, оскільки вилучено з визначеності» [1., с. 17]. На відміну від традиційних суспільств, де діють соціальні норми, люди мають ясні орієнтири у своєму житті, в своїй поведінці, суспільство ризику ставить іншу рамку ціннісної і нормативної регуляції життя індивіда - соціальну аномію. Якщо старі норми відкинуті, а нові ще не прийняті суспільством, то індивіду доводиться розраховувати на себе, приймати рішення без веління зверху і без підказки. Отже, глобалізація породжує в суспільстві ефекти аномії, і в цих умовах зростає роль засобів масової інформації, які дають явні орієнтири індивіду, які, замість авторитету батьків, вчителів стають постачальниками виховних ідей.

Література:

1. Бек, У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма – ответы на глобализацию / У. Бек. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
2. Белл, Д. Социальные рамки информационного общества / Д. Белл // Новая технократическая волна на Западе. – М. : Прогресс, 1986. – 330 с.
3. Губский Е. Ф., Кораблева Г. В., Лутченко В. А. Философский энциклопедический словарь. – М. : Инфра-М, 1997. - 576 с.
4. Вирилио, П. Информационная бомба: Стратегия обмана / П. Вирилио. – М. : ИТДГК “Гнозис”; Фонд “Прагматика культуры”, 2002. – 192 с.
5. Луман, Н. Власть / Н. Луман. – М. : Праксис, 2001. - 136 с.
6. Хабермас, Ю. Демократия. Разум. Нравственность: Московские лекции и интервью / Ю. Хабрмас. - М. : Academia, 1995. - 256 с.